MULTİDİSSİPLİNARLIĞIN FƏLSƏFİ, SOSİAL-PSOXOLOJİ PROBLEMLƏRİ

UOT 32:004
https://doi.org/10.30546/ifs.2026.2.47.1010

RƏQƏMSAL İMPERİALİZM ŞƏRAİTİNDƏ RƏQƏMSAL ELİTA VƏ BİLİK SUVERENLİYİ

İlham Məmmədzadə
fəlsəfə elmləri doktoru, professor
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, **Azərbaycan**
ilham_mamedaze@mail.ru
https://orcid.org/0009–0009–5543–3624

Məhəmməd Cəbrayılov
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, **Azərbaycan**
mehmetsoltanedu@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-5812-1900

Xülasə. Məqalədə süni intellektin və rəqəmsal platformaların genişlənməsi fonunda rəqəmsal imperializm, rəqəmsal elita və bilik suverenliyi arasındakı əlaqə araşdırılır. Tədqiqatın məqsədi texnoloji və epistemoloji asimmetriyaların cəmiyyətin intellektual müstəqilliyinə təsirini müəyyən etmək və rəqəmsal elitanın bu prosesdə rolunu əsaslandırmaqdır. Araşdırma konseptual təhlilə, fənlərarası ədəbiyyat sintezinə və tematik şərhə əsaslanır. Elmi yenilik rəqəmsal elitanın sosial imtiyaz qrupu kimi yox, etibarlı bilik yaradan, rəqəmsal məlumatı tənqidi qiymətləndirən və elmi nəticələri cəmiyyətə məsul şəkildə çatdıran intellektual qüvvə kimi izahda ifadə olunur. Nəticələr bilik suverenliyinin güclü elmi institutlar, yerli tədqiqat potensialı, şəffaf ekspertiza və ictimai məsuliyyətlə möhkəmləndiyini göstərir.

Açar sözlər: rəqəmsal imperializm, bilik suverenliyi, rəqəmsal elita, epistemoloji asılılıq, elmi məsuliyyət, qeyri-səlis məntiq, rəqəmsal suverenlik.

DIGITAL ELITE AND KNOWLEDGE SOVEREIGNTY UNDER DIGITAL IMPERIALISM

Ilham Mammadzade, Mahammad Jabrayilov

Abstract. The article examines the relationship between digital imperialism, epistemological dependence, the digital elite, and knowledge sovereignty in the context of the rapid development of artificial intelligence and digital platforms. Particular attention is paid to the ways in which technological dominance may influence knowledge production, the selection of information, and the formation of public authority around particular sources of knowledge. The study aims to identify the scientific, epistemological, and ethical conditions required to preserve the intellectual autonomy of society under digital imperialism. The methodology combines conceptual analysis, interdisciplinary literature synthesis, and thematic interpretation. The digital elite is defined not as a technologically privileged group, but as an intellectual stratum capable of critically evaluating information, producing reliable knowledge, verifying AI-generated outputs, and assuming public responsibility. The scientific novelty of the study lies in conceptualising the digital elite as an important intellectual foundation of knowledge sovereignty and in extending the discussion of information imperialism to the level of epistemological dependence. In the Azerbaijani context, the protection of knowledge sovereignty is associated with strengthening local research capacity, expanding scientific content in the Azerbaijani language, developing independent expertise, and fostering a culture of critical thinking.

Keywords: digital imperialism, knowledge sovereignty, digital elite, artificial intelligence, epistemological dependence, scientific responsibility, fuzzy logic, digital sovereignty.

ЦИФРОВАЯ ЭЛИТА И СУВЕРЕНИТЕТ ЗНАНИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОГО ИМПЕРИАЛИЗМА

Ильхам Мамедзаде, Магомед Джабраилов

Резюме. В статье исследуется взаимосвязь цифрового империализма, эпистемологической зависимости, цифровой элиты и суверенитета знаний в условиях быстрого развития искусственного интеллекта и цифровых платформ. Основное внимание уделяется тому, как технологическое превосходство может влиять на производство знаний, отбор информации и формирование общественного авторитета источников.

Цель исследования состоит в обосновании научных, эпистемологических и этических условий сохранения интеллектуальной самостоятельности общества в условиях цифрового империализма.

Методология исследования включает концептуальный анализ, междисциплинарный синтез литературы и тематическую интерпретацию. Цифровая элита рассматривается не как привилегированная группа, обладающая технологическими преимуществами, а как интеллектуальный слой, способный критически оценивать информацию, производить достоверное знание, проверять результаты, создаваемые искусственным интеллектом, и нести общественную ответственность.

Научная новизна связана с обоснованием цифровой элиты как одного из интеллектуальных оснований суверенитета знаний и развитием проблематики информационного империализма на уровне эпистемологической зависимости. Для Азербайджана сохранение суверенитета знаний связывается с развитием национального научного потенциала, научного содержания на азербайджанском языке, независимой экспертизы и культуры критического мышления.

Ключевые слова: цифровой империализм, суверенитет знаний, цифровая элита, искусственный интеллект, эпистемологическая зависимость, научная ответственность, нечеткая логика, цифровой суверенитет.

Giriş

Süni intellekt insanın informasiya və biliklə olan münasibətini sürətlə dəyişir. Bu gün insan bir çox suala cavabı kitabdan, müəllimdən və ya ilkin mənbədən əvvəl rəqəmsal platformalardan və süni intellekt sistemlərindən alır. Bu sistemlər məlumatı tapır, seçir, ümumiləşdirir və istifadəçiyə hazır məzmun şəklində təqdim edir. Belə şəraitdə əsas suallardan biri insanın biliyi nə dərəcədə özü dərk edib qiymətləndirməsi ilə bağlıdır. İnsan müstəqil düşünür, yoxsa ona təqdim olunan informasiya və anlayış çərçivəsi daxilində düşünməyə başlayır? Bu sual rəqəmsal dövrdə bilik suverenliyi problemini ön plana çıxarır.

Mövzunun aktuallığı süni intellekt sahəsində böyük texnoloji imkanların az sayda dövlət və rəqəmsal şirkətlərin idarəçiliyi altında olması ilə daha da artır. Böyük məlumat bazaları, yüksək inkişaf etmiş süni intellekt modelləri və rəqəmsal platformalar artıq iqtisadi və texnoloji üstünlüyün mühüm mənbələrinə çevrilmişdir. Lakin bu üstünlük iqtisadi sahə ilə məhdudlaşmır. O, zamanla insanların hansı məlumatı gördüyünə, hansı mənbəyə etibar etdiyinə və dünyanı hansı anlayışlarla izah etdiyinə də təsir göstərə bilər. Buna görə texnoloji asılılıq yalnız texniki problem deyil. O, eyni zamanda insanın düşüncə sərbəstliyi, bilik seçimi və müstəqil mühakiməsi ilə bağlı fəlsəfi problemə çevrilir.

Məhəmməd Cəbrayılovun infoimperializm haqqında tədqiqatlarında informasiya üstünlüyü müasir güc münasibətlərinin mühüm istiqamətlərindən biri kimi araşdırılmışdır. Onun sonrakı əsərlərində texnoloji üstünlüyün siyasi, iqtisadi və intellektual asılılıq yaratmaq potensialı da göstərilir (Cəbrayılov, 2020; 2022; Jabrayilov, 2023). Bu məqalədə həmin nəzəri xətt daha geniş epistemoloji müstəviyə keçirilir. Rəqəmsal imperializm yalnız texnologiyaya sahib olmaq və ya texnoloji resursları idarə etmək məsələsi kimi qəbul edilmir. Burada əsas məsələ biliyin necə seçilməsi, hansı fikirlərin həqiqəti ifadə etməsi, eləcə də cəmiyyətin öz elmi mühakiməsini nə dərəcədə qoruya bilməsidir. Bu baxımdan infoimperializmdən epistemoloji asılılığa keçid məqalənin əsas nəzəri istiqamətlərindən birini təşkil edir.

Bilik suverenliyi də bu kontekstdə izah edilməlidir. Bu anlayış qlobal elmdən uzaqlaşmağı və ya xarici texnologiyalardan imtina etməyi nəzərdə tutmur. Bilik suverenliyi cəmiyyətin əldə etdiyi

məlumatı yoxlamaq, müqayisə etmək, onu öz elmi təcrübəsi əsasında qiymətləndirmək və müstəqil nəticəyə gəlmək qabiliyyətidir. Cəmiyyət çoxlu informasiyaya sahib ola bilər, lakin həmin informasiyanı qiymətləndirmək imkanını itirdikdə intellektual baxımdan asılı vəziyyətə düşə bilər. Buna görə bilik suverenliyini yalnız informasiyaya çıxışla müəyyən etmək doğru olmazdı. Onun əsasını güclü elmi institutlar, tədqiqat mədəniyyəti, metodoloji savad, tənqidi düşüncə və intellektual məsuliyyət təşkil edir.

Azərbaycan üçün bu məsələ xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan dili, yerli elmi irs, milli terminologiya və ölkənin sosial-mədəni təcrübəsi qlobal süni intellekt sistemlərində eyni səviyyədə təmsil olunmur. Bu vəziyyət gələcəkdə yerli biliklərin arxa plana keçməsi və xaricdə formalaşmış anlayışların daha asan qəbul olunması riskini yarada bilər. Buna görə də Azərbaycan elmi mühiti süni intellektdən fəal istifadə etməklə yanaşı, öz elmi düşüncəsini, tədqiqat mərkəzlərini və ekspert potensialını da gücləndirməlidir. İlham Məmmədzadənin süni intellektə insan və texnologiyanın qarşılıqlı təsirindən yaranan yeni sosiointellektual vəziyyət kimi yanaşması bu baxımdan əhəmiyyətlidir. Məmmədzadə və Bünyatovun araşdırmaları süni intellektin insan idrakına və bilik haqqında təsəvvürlərimizə təsirini fəlsəfi müstəvidə araşdırmağa imkan verir (Məmmədzadə və Bünyatov, 2026). Bu baxımdan, onların irəli sürdüyü fikirlər məqalədə süni intellekt, insan idrakı və bilik suverenliyi arasındakı əlaqənin Azərbaycan fəlsəfi fikri kontekstində izahına nəzəri əsas yaradır.

Tədqiqat keyfiyyət yönümlü nəzəri yanaşma əsasında aparılmışdır. Məqalədə konseptual təhlil, fənlərarası ədəbiyyat sintezi və tematik şərh üsullarından istifadə olunur. Siyasi fəlsəfə, sosial epistemologiya, süni intellekt etikası, rəqəmsal siyasət və elmi kommunikasiya sahələrində formalaşmış yanaşmalar qarşılıqlı şəkildə təhlil edilir. Əsas diqqət rəqəmsal güc, epistemoloji asılılıq, süni intellektin bilik istehsalına təsiri, elmi məsuliyyət və bilik suverenliyi arasındakı əlaqəyə yönəldilir. Bu metodoloji seçim məqalənin məqsədinə uyğundur. Çünki burada əsas vəzifə statistik göstəricilər təqdim etməkdən daha çox, anlayışlar arasındakı nəzəri əlaqələri müəyyənləşdirməkdir.

Məqalənin elmi yeniliyi rəqəmsal elita anlayışının yeni nəzəri məzmunda təqdim olunması ilə bağlıdır. Rəqəmsal elita sosial üstünlüyə malik qrup kimi deyil, bilik suverenliyinin intellektual dayağı kimi izah edilir. Onun əsas funksiyası etibarlı bilik yaratmaq, süni intellektin təqdim etdiyi məlumatı tənqidi yoxlamaq, elmi nəticələri əsaslandırmaq və onları cəmiyyətə məsuliyyətlə çatdırmaqdır. Bu yanaşma Cəbrayılovun infoimperializm və texnoloji imperializm haqqında tədqiqat xəttini bilik asılılığı səviyyəsində davam etdirir və Məmmədzadənin süni intellekt və yeni epistemologiya haqqında fikirləri ilə əlaqələndirir. Məqalənin əsas məqsədi rəqəmsal imperializm şəraitində cəmiyyətin öz intellektual müstəqilliyini necə qoruya biləcəyini və bu prosesdə rəqəmsal elitanın hansı məsuliyyəti daşıdığını nəzəri baxımdan əsaslandırmaqdır.

Rəqəmsal imperializm və süni intellekt dövründə bilik asılılığı

Rəqəmsal imperializm müasir güc münasibətlərinin yeni formasını ifadə edir. Əvvəlki dövrlərdə imperial üstünlük daha çox ərazi, təbii resurslar, iqtisadi imkanlar və siyasi nəzarətlə bağlı idi. Rəqəmsal dövrdə informasiya, texnologiya, platformalar və süni intellekt də mühüm güc mənbələrinə çevrilmişdir. Böyük məlumat bazalarına, güclü hesablama imkanlarına və inkişaf etmiş rəqəmsal sistemlərə sahib olan tərəflər informasiya axınlarına və biliyin formalaşmasına daha geniş təsir göstərə bilir. Buna görə müasir güc münasibətləri insanın nə bildiyi və biliyi necə əldə etdiyi ilə də sıx bağlıdır.

Məhəmməd Cəbrayılov infoimperializmi klassik imperial münasibətlərin informasiya dövründə dəyişmiş forması kimi təhlil etmişdir. Onun tədqiqatlarında informasiya üstünlüyü müasir geosiyasi rəqabətin mühüm istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirilir (Cəbrayılov, 2020, 2022a). Süni intellektin inkişafı bu prosesi daha geniş səviyyəyə keçirir. Cəbrayılov süni intellekt müharibəsini infoimperializmin yeni istiqaməti kimi nəzərdən keçirir və texnoloji üstünlüyün geosiyasi təsir imkanlarını artırdığını göstərir (Cəbrayılov, 2022). Sonrakı araşdırmada texnoloji imperializm ilə texniki sinqulyarlıq arasındakı əlaqə təhlil edilir. Böyük texnoloji imkanlara sahib dövlət və şirkətlərin yeni asılılıq formaları yaratmaq potensialına diqqət yetirilir (Jabrayilov, 2023).

İnfoimperializm informasiya axınlarında yaranan qeyri-bərabərliyi izah edir. Rəqəmsal imperializm isə bu münasibəti platformalar, alqoritmlər və süni intellekt sistemləri vasitəsilə daha geniş müstəviyə keçirir. Burada informasiyanın hansı mənbədən gəlməsi ilə yanaşı, onun necə seçilməsi də əhəmiyyət qazanır. Hansı mənbənin daha etibarlı təqdim olunması, hansı fikrin daha çox yayılması və hansı biliklərin arxa plana keçməsi insanların dünyanı necə dərk etməsinə təsir göstərə bilər. Bu səbəbdən rəqəmsal asılılığın daha dərin formalarından biri bilik asılılığıdır.

Bilik asılılığı cəmiyyətin informasiyaya çıxışı olduğu halda, həmin informasiyanı müstəqil qiymətləndirmək imkanının zəifləməsi ilə yaranır. İnsan çoxsaylı məlumatlar arasında seçim etdiyini düşünür. Lakin onun qarşısına çıxan məlumatların dairəsi əvvəlcədən rəqəmsal sistemlər tərəfindən formalaşdırıla bilər. Bu vəziyyət insanın seçim azadlığı ilə ona təqdim olunan seçim sahəsi arasındakı fərqi ön plana çıxarır. İnsan seçim edə bilər, amma seçim etdiyi informasiya mühiti artıq başqa qüvvələrin təsiri altında formalaşmış ola bilər.

Süni intellekt bu problemi daha mürəkkəb mərhələyə gətirir. Ənənəvi axtarış sistemi istifadəçiyə müxtəlif mənbələr təqdim edirdi. Generativ süni intellekt isə çox vaxt həmin mənbələrdən formalaşdırılmış hazır cavab və izah verir. Bu dəyişiklik insanın biliklə münasibətinə təsir edir. İstifadəçi artıq məlumatı özü axtarıb müxtəlif mənbələri müqayisə etmək əvəzinə hazırlanmış nəticə ilə qarşılaşır. Nəticənin hansı məlumatlardan yarandığını və hansı seçimlər əsasında formalaşdığını bilmədikdə onun tənqidi qiymətləndirilməsi çətinləşir.

Messeri və Kroket süni intellektin elmi araşdırmalarda məhsuldarlığı artırmaqla yanaşı, anlama illüziyası da yarada biləcəyini göstərirlər (Messeri və Crockett, 2024). Sürətli cavab dərin anlayışla eyni məna daşımır. İnsan nəticəni əldə edə bilər, lakin həmin nəticənin necə formalaşdığını başa düşməyə də bilər. Bu fərq elmi bilik üçün əsas əhəmiyyət daşıyır. Elmin dəyəri nəticənin əldə edilməsində olduğu qədər həmin nəticənin əsaslandırılmasında və yoxlanılmasında da ifadə olunur.

Koskinen süni intellekt əsaslı elmdə tədqiqatçıların epistemoloji baxımdan qeyri-şəffaf sistemlərdən asılı vəziyyətə düşməsi riskinə diqqət çəkir (Koskinen, 2024). Əgər alim istifadə etdiyi sistemin məlumatı necə seçdiyini, hansı səhvləri yarada biləcəyini və nəticənin hansı məhdudiyyətlərə malik olduğunu qiymətləndirə bilmirsə, elmi mühakimənin bir hissəsi texnoloji sistemə ötürülmüş olur. Bu vəziyyətdə alim nəticəyə sahib olur, amma nəticənin yaranma prosesinə tam nəzarət etmir. Elmi müstəqillik baxımından əsas risk də burada meydana çıxır.

Problem müxtəlif dillərin və elmi ənənələrin təmsili baxımından da mühüm əhəmiyyət daşıyır. Kay və həmmüəlliflər generativ süni intellektin mövcud epistemoloji qeyri-bərabərlikləri gücləndirə biləcəyini göstərirlər (Kay et al., 2024). Böyük dillər və geniş məlumat bazalarına malik elmi mühitlər süni intellekt sistemlərində daha geniş təmsil olunur. Kiçik dil məkanlarının elmi irsi, anlayışları və yerli bilikləri isə daha zəif əks oluna bilər. Bu vəziyyət müəyyən elmi ənənələrin daha nüfuzlu qəbul edilməsinə, digərlərinin isə arxa plana keçməsinə səbəb ola bilər. Texnoloji üstünlük bu yolla bilik iyerarxiyasının formalaşmasına təsir göstərə bilər.

Burada məsələ dilin texniki şəkildə sistemdə mövcud olması ilə bitmir. Dil müəyyən tarixi təcrübəni, anlayış sistemini və dünyanı dərk etmə formasını daşıyır. Hər hansı dilin və ya elmi ənənənin zəif təmsil olunması həmin cəmiyyətin öz təcrübəsini hansı anlayışlarla ifadə edə bilməsinə də təsir edir. Buna görə rəqəmsal dövrdə bilik suverenliyi dil, elmi ənənə və anlayış yaratmaq qabiliyyəti ilə də bağlıdır.

Generativ süni intellektin tədqiqat prosesinin demək olar ki, bütün mərhələlərinə daxil olması bu problemi daha da aktuallaşdırır. Andersen və həmmüəlliflər göstərirlər ki, süni intellekt ideyanın formalaşdırılması, tədqiqat dizaynı, məlumat toplama, təhlil və elmi mətnin hazırlanması mərhələlərində istifadə olunur (Andersen et al., 2025). Bu imkanlar elmi fəaliyyəti sürətləndirir. Eyni zamanda tədqiqatçının nəticəni yoxlamaq, mənbəni müəyyən etmək və elmi hökm vermək məsuliyyəti daha böyük əhəmiyyət qazanır. Süni intellekt tədqiqatçının imkanlarını genişləndirdikcə onun epistemoloji məsuliyyətini də artırır.

Bu səbəbdən rəqəmsal suverenlik texnoloji infrastruktura sahib olmaqla tam izah oluna bilməz. Musoni və həmmüəlliflər, Jianq, Pole və Santaniellonun araşdırmaları rəqəmsal suverenliyin müxtəlif siyasi və coğrafi mühitlərdə fərqli məzmun qazandığını göstərir (Musoni et al., 2023) (Jiang, 2024) (Pohle et al., 2024) (Santaniello, 2026). Rəqəmsal suverenliyin mühüm tərəflərindən biri cəmiyyətin əldə etdiyi biliyi müstəqil qiymətləndirə bilməsidir. Texnologiyaya sahib olmaq mühüm olsa da, həmin texnologiyanın təqdim etdiyi nəticə qarşısında tənqidi mövqe tutmaq daha dərin intellektual məsələdir.

Rəqəmsal imperializm şəraitində əsas məsələ texnologiyadan uzaqlaşmaq yox, texnologiya ilə münasibətdə insanın və cəmiyyətin müstəqil mühakiməsini qorumasıdır. Bilik suverenliyi də məhz bu baxımdan xüsusi məna qazanır. Eyni zamanda bilik suverenliyi, informasiyaya sahib olmaqdan daha çox həmin informasiyanı anlamaq, qiymətləndirmək və onun əsasında müstəqil elmi mövqe formalaşdırmaq qabiliyyətini ifadə edir. Cəmiyyətin intellektual müstəqilliyi onun nə qədər məlumat əldə etməsi ilə yox, əldə etdiyi məlumat qarşısında nə dərəcədə düşünə bilməsi ilə ölçülür.

Süni intellekt dövründə rəqəmsal elita, bilik suverenliyi və elmi məsuliyyət

Süni intellekt insanın bilik yaratmaq, məlumatı qiymətləndirmək və qərar vermək imkanlarını genişləndirir. Eyni zamanda insanla texnologiya arasındakı münasibəti daha mürəkkəb edir. Müasir şəraitdə məsələ insanın texnologiyadan necə istifadə etməsi ilə məhdudlaşmır. Süni intellekt insanın hansı məlumatla qarşılaşdığına, nəyə etibar etdiyinə və qərarını hansı əsaslarla formalaşdırdığına da təsir göstərir. Buna görə süni intellekt texniki inkişafla yanaşı, insan idrakı, bilik və məsuliyyət haqqında fəlsəfi sualları da gündəmə gətirir.

Azərbaycan fəlsəfi fikrində bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar xüsusi əhəmiyyət daşıyır. İlham Məmmədzadə və Arif Bünyatov koqnitiv idrakı süni intellekt kontekstində araşdırır və qeyri-səlis epistemoloji yanaşmaların imkanlarını nəzərdən keçirirlər (Məmmədzadə, Bünyatov, 2026). Onların tədqiqatında insan və süni intellekt arasında yaranan yeni münasibət sosiointellektual vəziyyət kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan onların yuxarıda qeyd olunan fikirləri rəqəmsal dövrdə biliyin insan idrakından və texnoloji mühitdən ayrı şəkildə izah edilməsinin çətinləşdiyini göstərir. İnsan texnologiyadan istifadə edir, texnologiya isə insanın məlumatı qəbul etməsinə, qiymətləndirməsinə və mənalandırmasına təsir göstərir.

Əli Abbasov həmfikirləri ilə birlikdə intellektual informasiya sistemləri və qərarvermə sahəsində apardığı araşdırmalarla məsələyə başqa istiqamətdən yanaşır (Abbasov, Qasımov, Quliyev, 2003). Qeyri-səlis məntiq qeyri-müəyyən və çoxvariantlı şəraitdə qərarların daha sürətli qiymətləndirilməsinə imkan verir. Süni intellekt dövründə bu vəziyyəti mənalandırmaq fəlsəfənin əsas tədqiqat obyekti kimi meydana çıxır. İnsan qarşılaşdığı məlumatların hər zaman tam, dəqiq və mübahisəsiz olmadığını nəzərə almalıdır. Sağlam qərar vermək üçün texniki imkanlarla yanaşı, qeyri-müəyyənliyi anlamaq, müxtəlif ehtimalları müqayisə etmək və nəticəyə tənqidi yanaşmaq bacarığı da tələb olunur.

Füzuli Qurbanovun postneoklassik epistemologiya çərçivəsində mürəkkəblik, məna yaranması, metamüşahidə və fənlərarası yanaşma haqqında fikirləri bu müzakirəni genişləndirir (Qurbanov, 2020, s. 15–22). Mürəkkəb idrak hadisələrini bir elm sahəsinin imkanları daxilində tam izah etmək çətindir. Süni intellekt də belə problemlər sırasına daxildir. Onun insan idrakına, elmə, sosial münasibətlərə və qərarverməyə təsirini anlamaq üçün fəlsəfə, informasiya texnologiyaları və sosial elmlər arasında əlaqənin gücləndirilməsi vacibdir.

Məmmədzadə, Bünyatov, Abbasov və Qurbanov fərqli nəzəri mövqelərdən çıxış etsələr də, onların tədqiqatlarında ortaq fikir müşahidə olunur. Müasir idrak mürəkkəblik və qeyri-müəyyənlik nəzərə alınmadan tam başa düşülə bilməz. Texnologiyanın inkişafı insanın düşünmək və qiymətləndirmək məsuliyyətini azaltmır. Süni intellekt qərarvermə prosesinə daha geniş daxil olduqca insanın tənqidi düşünməsi, elmi hazırlığı və öz mühakiməsinə görə məsuliyyəti daha böyük əhəmiyyət qazanır.

Bu baxımdan rəqəmsal elita anlayışı fəlsəfi aktuallıq qazanır. Hansı ki, məqalədə rəqəmsal elitanı texnologiyaya daha geniş çıxışı olan imtiyazlı sosial qrup mənasında nəzərdə tutmuruq, bu anlayışı fəlsəfi mühakimədən keçiririk. Rəqəmsal elita elmi biliyə, texnoloji savadlılığa və tənqidi düşünmə qabiliyyətinə malik olan, eyni zamanda biliyin cəmiyyət qarşısında yaratdığı məsuliyyəti dərk edən intellektual təbəqə kimi nəzərdə tutulur. Onun vəzifəsi cəmiyyətin əvəzinə qərar vermək yox, etibarlı biliklə şübhəli məlumatı ayırmağa kömək etmək və elmi nəticələri əsaslandırılmış formada cəmiyyətə çatdırmaqdır.

Rəqəmsal elitanın nüfuzu onun sosial statusundan və texniki imkanlarından qaynaqlanmamalıdır. Bu nüfuz elmi əsaslandırma, açıq müzakirə, tənqidi düşüncə və məsuliyyət üzərində qurulmalıdır. Merton elmi fəaliyyətin mühüm prinsipləri sırasında biliyin açıqlığını, universalizmi və təşkil olunmuş şübhəni qeyd edirdi (Merton, 1973). Bu prinsiplər süni intellekt dövründə yeni əhəmiyyət qazanır. Elmi məlumat sürətlə yayıldığı kimi, səhv məlumat da geniş auditoriyaya qısa müddətdə çata bilir. Buna görə ekspertin fikri onun tanınmışlığına görə yox, təqdim etdiyi arqument və sübutların əsaslılığına görə qiymətləndirilməlidir.

Qu və Fenq alimlərin ictimai müzakirələrdə iştirakının elmə etimad baxımından əhəmiyyətini göstərirlər (Gu, Feng, 2025). Şröder və Quenter rəqəmsal media şəraitində elmə etimadı ekspertlik, dürüstlük, şəffaflıq və dialoqla əlaqələndirirlər (Schröder, Guenther, 2025). Bu xüsusiyyətlər rəqəmsal elitanın ictimai nüfuzunun əsaslandırılması üçün də vacibdir. Ekspert öz fikrinin hansı sübutlara əsaslandığını göstərməli, istifadə etdiyi məlumatın mənbəyini açıqlamalı və öz nəticəsinin mümkün

məhdudiyyətlərini qəbul etməlidir. Elmi nüfuz qəti həqiqət iddiasından daha çox əsaslandırılmış və yoxlanıla bilən biliyə söykənməlidir.

Məhəmməd Cəbrayılovun informasiya cəmiyyəti və dördüncü sənaye inqilabı haqqında araşdırmalarında texnoloji inkişafın imkanları və riskləri birlikdə qiymətləndirilir (Cəbrayılov, 2022). Bu yanaşma göstərir ki, texnologiyanı insandan və ictimai məsuliyyətdən ayrı düşünmək doğru deyil. Rəqəmsal elitanın rolu da bu kontekstdə aydınlaşır. O, süni intellektin yaratdığı imkanlardan istifadə etməli, eyni zamanda manipulyativ informasiya axınlarını, yanlış nəticələri və elmi əsası zəif olan məlumatları tənqidi qiymətləndirməlidir.

Bu məsələ bilik suverenliyi ilə birbaşa əlaqəlidir. Bilik suverenliyi ölkədə bütün məlumatların milli nəzarət altında saxlanmasını nəzərdə tutmur. Onun əsas məzmunu cəmiyyətin etibarlı bilik yaratmaq, əldə etdiyi məlumatı müstəqil yoxlamaq və elmi əsaslarla nəticəyə gəlmək qabiliyyətində ifadə olunur. Xarici süni intellekt platformalarından istifadə intellektual müstəqilliyin itirilməsinə avtomatik olaraq səbəb olmur. Risk həmin platformaların təqdim etdiyi cavabların yoxlanmadan və əsaslandırılmadan həqiqət kimi qəbul edilməsi zamanı yaranır.

Cəbrayılov informasiya təhlükəsizliyini müasir geosiyasi şəraitdə dövlət və cəmiyyət üçün strateji məsələ kimi qiymətləndirmişdir (Cəbrayılov, 2019). Bu baxımdan süni intellektin geniş yayıldığı şəraitdə informasiyanın doğruluğuna rəqəmsal təhlükəsizliyin bir hissəsi kimi baxmaq lazımdır. Sahebi və Formosa süni intellekt vasitəsilə qurulan kommunikasiyanın onlayn mühitdə epistemoloji etimada təsir göstərə biləcəyini qeyd edirlər (Sahebi, Formosa, 2025). Park və Nan generativ süni intellektlə yanlış məlumat arasındakı əlaqəni təhlil edərək problemin miqyasına diqqət çəkirlər (Park, Nan, 2026). Böyük rəqəmsal platformada yaranan səhv qısa müddətdə milyonlarla insana çata bilər. Kiçik dil məkanlarında həmin səhvi yoxlamaq üçün alternativ elmi və rəqəmsal resursların daha məhdud olması əlavə risk yaradır.

Azərbaycan üçün məsələnin praktik tərəfi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan dilində elmi məzmunun artırılması, milli elmi irsin rəqəmsallaşdırılması, universitetlərin tədqiqat imkanlarının genişləndirilməsi və güclü ekspert icmalarının formalaşdırılması bilik suverenliyini dayanıqlı edə bilər. Milli elmi sistemin dünya elmi ilə əlaqələrinin genişləndirilməsi də bu prosesin mühüm hissəsidir. Qlobal elmlə qarşılıqlı əlaqə qurmaqla yanaşı, xaricdən alınan biliyi qiymətləndirmək, onu yerli elmi təcrübə ilə müqayisə etmək və yeni elmi nəticələr yaratmaq qabiliyyəti inkişaf etdirilməlidir.

Bu fikir Cəbrayılovun maliyyə imperializmi və dördüncü sənaye inqilabı arasındakı əlaqəyə dair yanaşması ilə də uzlaşır. Müəllif texnoloji dəyişmənin iqtisadi güc münasibətləri ilə sıx bağlı olduğunu göstərir (Cəbrayılov, 2021). Eyni məntiq bilik sahəsinə tətbiq edildikdə texnoloji üstünlüyün epistemoloji üstünlüyə çevrilməsi ehtimalı meydana çıxır. Məlumatı toplayan, emal edən və cavaba çevirən tərəf insanların hansı biliklə qarşılaşmasına və həmin biliyi necə mənalandırmasına müəyyən təsir göstərə bilir. Bu səbəbdən rəqəmsal güc eyni zamanda bilik üzərində təsir imkanını da artırır.

Məsələnin etik tərəfi də mühüm əhəmiyyət daşıyır. UNESCO süni intellekt etikası üzrə tövsiyələrində insan ləyaqəti, məsuliyyət, şəffaflıq və hesabatlılığı əsas prinsiplər sırasında göstərir (UNESCO, 2021). OECD informasiya bütövlüyünün qorunmasında mənbə müxtəlifliyinə, şəffaflığa və cəmiyyətin dezinformasiyaya qarşı dayanıqlığına diqqət yetirir (OECD, 2024). Bu prinsiplər rəqəmsal elitanın etik mövqeyinin müəyyənləşdirilməsi üçün də əhəmiyyətlidir. Ekspert nüfuzu biliyi gizlətməkdən yox, onu əsaslandırmaq və izah etməkdən yaranmalıdır. Elmi məsuliyyət isə səhvsiz görünmək cəhdindən daha çox, səhvi müəyyən etmək, onu qəbul etmək və düzəltməyə hazır olmaq qabiliyyəti ilə bağlıdır.

Aparılan təhlil rəqəmsal imperializm, epistemoloji asılılıq, rəqəmsal elita və bilik suverenliyi arasında sıx əlaqə olduğunu göstərir. Rəqəmsal platformalar insanların hansı informasiya ilə qarşılaşmasına təsir göstərir, alqoritmlər məlumatın seçilməsində iştirak edir, generativ süni intellekt isə hazır mətn və nəticələr yaratmaqla bilik istehsalı prosesinə daxil olur. Belə şəraitdə cəmiyyətin intellektual müstəqilliyinin qorunması güclü elmə, tənqidi düşüncəyə, açıq ekspertizaya və məsuliyyətli rəqəmsal elitaya ehtiyac yaradır.

Bilik suverenliyinin əsas mənası cəmiyyətin qlobal bilik axınlarında iştirak edərkən öz elmi mühakiməsini qorumaq qabiliyyətində ifadə olunur. Rəqəmsal elitanın məsuliyyəti isə hazır cavabları cəmiyyətə ötürməklə bitmir. Onun daha mühüm vəzifəsi biliyin necə yarandığını izah etmək, onun etibarlılığını yoxlamaq və insanların müstəqil düşünmə qabiliyyətini gücləndirməkdir. Rəqəmsal dövrdə

həqiqi intellektual üstünlük daha çox məlumat əldə etməkdə yox, məlumat qarşısında əsaslandırılmış və məsuliyyətli mövqe formalaşdıra bilməkdə ifadə olunur.

Nəticə

Aparılan təhlildən belə qənaətə gəlirik ki, rəqəmsal imperializm müasir dövrdə güc münasibətlərinin yeni istiqamətlərindən birinə çevrilir. Bu gün üstünlük texnologiyaya və böyük informasiya resurslarına sahib olmaqla məhdudlaşmır. Süni intellekt və rəqəmsal platformalar insanların hansı məlumatla qarşılaşmasına, hansı mənbəyə daha çox etibar etməsinə və hadisələri necə qiymətləndirməsinə təsir edə bilir. Bu səbəbdən rəqəmsal asılılıq getdikcə bilik və düşüncə sahəsinə də keçir.

Bizim fikrimizcə, bu şəraitdə bilik suverenliyi xüsusi əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır. Bilik suverenliyi qlobal elmdən və xarici texnologiyalardan uzaqlaşmaq mənasına gəlmir. Cəmiyyət dünya elminin imkanlarından istifadə etməli və yeni texnologiyalara açıq olmalıdır. Eyni zamanda aldığı məlumatı yoxlamağı, fərqli mənbələrlə müqayisə etməyi və öz elmi mövqeyini formalaşdırmağı bacarmalıdır. Bu bacarıq zəiflədikdə çox saylı informasiyaya çıxışın olması intellektual müstəqilliyi təmin etmir.

Nəticədə belə qənaətə gəlirik ki, rəqəmsal imperializm şəraitində ən sağlam yol texnoloji təcrid yox, elmi və intellektual yetkinliyin gücləndirilməsidir. İnsan süni intellektdən istifadə etməyi bacarmalı, eyni zamanda onun verdiyi cavabı sorğulamağı, yoxlamağı və lazım gəldikdə, onunla razılaşmamağı da bacarmalıdır. Bilik suverenliyinin əsas mənasını məhz burada görürük. Rəqəmsal elitanın məsuliyyəti də cəmiyyətdə bu düşüncə mədəniyyətinin inkişafına kömək etməkdir. Gələcək tədqiqatlarda bu fikirlərin universitetlər, elmi institutlar, ekspert icmaları və süni intellekt sahəsində çalışan mütəxəssislər arasında empirik araşdırmalar əsasında öyrənilməsi faydalı ola bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abbasov Ə.M., Qasımov V.Ə., Quliyev R.A. *İntellektual informasiya sistemlərində qərar qəbuletmə üsulları*. Dərslik. Bakı, 2003, 256 s.
2. Alinejad D. How the new digital knowledge order is impacting science. *Internet Policy Review*, 2025, Vol. 14, No. 3. DOI: 10.14763/2025.3.2031.
3. Andersen J.P. et al. Generative Artificial Intelligence in the research process. *Technology in Society*, 2025, Vol. 81, Article 102813. DOI: 10.1016/j.techsoc.2025.102813.
4. Cəbrayılov M. Müasir geosiyasi şəraitdə informasiya təhlükəsizliyi. *Şəxsiyyət, cəmiyyət, dövlət. Qarşılıqlı münasibətlərə müasir yanaşmalar*. Respublika elmi konfransının materialları. Mingəçevir, 2019, s. 615–617.
5. Cəbrayılov M. Klassik imperializmin yeni mərhələsində infoimperializm problemi. *Müasir dünya və informasiya cəmiyyəti*. Bakı, Avropa nəşriyyatı, 2020, s. 50–69.
6. Cəbrayılov M. Maliyyə imperializmi və dördüncü sənaye inqilabı. *Sivilizasiya*, 2021, No. 2, s. 6–16.
7. Cəbrayılov M. Müasir geosiyasi proseslərdə infoimperializm problemi. *İnformasiya cəmiyyəti, süni intellekt və IV sənaye inqilabı*. Bakı, Optimist MMC, 2022, s. 10–33.
8. Cəbrayılov M. Müasir geosiyasətdə infoimperializm. Süni intellekt müharibəsinə nəzəri yanaşma. *Qarabağ III Beynəlxalq Sosial və Humanitar Elmlərdə Müasir Araşdırmalar Konfransının materialları*, 2022, s. 6–8.
9. Cəbrayılov M., Quliyev E. İnformasiya cəmiyyəti. IV sənaye inqilabının xüsusiyyətləri, üstünlükləri və çatışmazlıqları. *İnformasiya cəmiyyəti, süni intellekt və IV sənaye inqilabı*. Bakı, Optimist MMC, 2022, s. 152–167.
10. European Commission. *Living Guidelines on the Responsible Use of Generative AI in Research*. Third version. Brussels, 2026.
11. Gu C., Feng Y. The influence of public engagement with science on trust in science during the COVID-19 pandemic. *SAGE Open*, 2025, Vol. 15, No. 4. DOI: 10.1177/21582440251408927.
12. Jabrayilov M. Advancement of humanity from technological imperialism to the stage of technical singularity. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2023, Vol. 10, No. 2, pp. 193–205. DOI: 10.46868/atdd.2023.285.

13. Jiang M. Models of state digital sovereignty from the Global South. *Policy and Internet*, 2024, Vol. 16, No. 4, pp. 727–738. DOI: 10.1002/poi3.427.

14. Kay J., Kasirzadeh A., Mohamed S. Epistemic injustice in generative AI. *Proceedings of the AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society*, 2024, Vol. 7, No. 1, pp. 684–697. DOI: 10.1609/aies.v7i1.31671.

15. Koskinen I. We have no satisfactory social epistemology of AI-based science. *Social Epistemology*, 2024, Vol. 38, No. 4, pp. 458–475. DOI: 10.1080/02691728.2023.2286253.

16. Merton R.K. The normative structure of science. In: *The Sociology of Science*. Chicago, University of Chicago Press, 1973, pp. 267–278.

17. Messeri L., Crockett M.J. Artificial intelligence and illusions of understanding in scientific research. *Nature*, 2024, Vol. 627, pp. 49–58. DOI: 10.1038/s41586-024-07146-0.

18. Musoni M., Karkare P., Teevan C., Domingo E. *Global Approaches to Digital Sovereignty. Competing Definitions and Contrasting Policy*. Maastricht, ECDPM, 2023.

19. Məmmədzadə İ., Bünyatov A. *Koqnitiv idrak. Süni intellekt kontekstində qeyri-səlis epistemoloji yanaşmalar*. Bakı, Red N Line MMC, 2026, 199 s.

20. OECD. *Facts not Fakes. Tackling Disinformation, Strengthening Information Integrity*. Paris, OECD Publishing, 2024. DOI: 10.1787/d909ff7a-en.

21. Park S., Nan X. Generative AI and misinformation. *AI and Society*, 2026, Vol. 41, No. 2, pp. 1501–1515. DOI: 10.1007/s00146-025-02620-3.

22. Pohle J., Nanni R., Santaniello M. Unthinking digital sovereignty. A critical reflection on origins, objectives, and practices. *Policy and Internet*, 2024, Vol. 16, No. 4, pp. 666–671. DOI: 10.1002/poi3.437.

23. Qurbanov F. Şüurun çətin problemi. Postneoklassik yanaşmanın kommunikativ aspekti prizmasında. *Elmi əsərlər*, 2020, No. 1 (34), s. 15–22. DOI: 10.29228/edu.243.

24. Sahebi S., Formosa P. The AI-mediated communication dilemma. *Synthese*, 2025, Vol. 205, No. 3, Article 128. DOI: 10.1007/s11229-025-04963-2.

25. Santaniello M. Attributes of digital sovereignty. A conceptual framework. *Geopolitics*, 2026, Vol. 31, No. 2, pp. 788–809. DOI: 10.1080/14650045.2025.2521548.

26. Schröder J.T., Guenther L. Mediating trust in content about science. *Public Understanding of Science*, 2025, Vol. 34, No. 8, pp. 1046–1065. DOI: 10.1177/09636625251337709.

27. UNESCO. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. Paris, UNESCO, 2021.

Rəyçi: f.e.d. Arif Buniyatov